

Txillardegi eta *Egan*; asmo berri bat, hamaika idatzi eta asmo zahar-berri bat

Alaitz AIZPURU JOARISTI¹

Txillardegiz gehiago jakiteko gogoz, norbaitek *Jakineko* Txillardegiren idazlanen bilatzailera jo eta bilaketa egiteko agerkarien irizpidea hautatzen badu, ikusiko du Txillardegiren izenean *Egan* aldizkarian argitaraturiko hamaika idatzi agertzen direla. Hamaika, zehazki, hamar gehi bat.

Agerkarien irizpidearen ordeztu edo ondoren, urteena hautatzen badu, ikusiko du gorde eta digitalizatu diren Txillardegiren lanen artean, lehen idatziak 1956 urtekoak direla, eta ikusiko du lehen idatzi horietariko gehienak *Eganen* kaleratu zirela.

Berriz ere, agerkariaren galbahea hartzen badu inor horrek, konturatuko da *Eganeko* hamaika idatzi horietatik lau 1956an idatzi zituela, hiru 1957an, bi 1958an, bakarra 1960an eta azken bat 1968an.

Eta bukatzeko, bilatzailean barrena dabilen horrek Txillardegiz zerbait baldin badaki, edota Txillardegiz edo Txillardegiren zerbait irakurria badu lehen ere, ziurrenik ohartuko da, Txillardegi bezalako idazle neka-gaitz eta emankor baten lanen zerrenda amaigabe hamaika kopuru handia ez den arren, hamaika idatzi horien artean Txillardegiren idazle bidearen hastapeneko lan garrantzitsu hainbat daudela, orduan eta gero aipatuak izan direnak, eta gaur oraindik, Txillardegiren lanaz, pentsamenduaz eta ekarpenaz hitz egiterakoan gogoratzen jarraitzen ditugunak²:

[1] Filosofian lizentziaduna da eta Txillardegiren eta Joxe Azurmendiren lanak berariaz ikertu ditu.

[2] Lan hauek eskuragarri daude Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko helbide honetan: <https://www.rsba.org/ojs/index.php/egan>

- “Aita Gaucher’en mixtela” (A. Daudet’enetik euskeratuta), *Egan* 2, 1956-03/04, 25-33.
- “Ez bat eta ez beste. Euskeraren auziari buruz”, *Egan* 3/4, 1956-05/08, 44-49.
- “Mendeurren oargarri bat. Buda Sakiamuni ta bere gaurkotasuna”, *Egan* 5/6, 1956-09/12, 94-98.
- “Fulton Sheen. *Religión sin Dios*”, *Egan* 5/6, 1956-09/12, 155-157.
- “Donostia ta Antigua 1829’ean”, *Egan* 1/2, 1957-01/04, 52-57.
- “Unamuno eragille. Urkijo-Mintegiko solas-aldia”, *Egan* 3/4, 1957-05/08, 170-177.
- “Orangutanen ugartea”, *Egan* 5/6, 1957-09/12, 289-295.
- “Betikoaz agian”, *Egan* 1/2, 1958-01/04, 43-47.
- “Piarres gaxoaren pasadizuak”, *Egan* 3/6, 1958-05/12, 162-164.
- “Lekuko bikain bat hil da”, *Egan* 1/2, 1960-01/04, 52-58.
- “Denborari buruz”, *Egan* 1/6, 1968-01/12, 53-79.

ASMO BERRI BAT

Egan aldizkariaren bigarren aldia 1953-1954an abiatu zela esan ohi da, Antonio Arrue, Aingeru Irigarai eta Luis (Koldo) Mitxelena aldizkariaren erredakzio eta zuzendari lanak hartu, eta aldizkaria euskara hutsezko bihurtu zutenean. 1954ko 2/4 zenbakian (1-2. or.), aldizkarirako zituzten asmo berriak aurkeztu zituzten hirurek *Asmo berri* izenburuko editorialean:

Eginbide au, zuzen edo oker, gu iruron bizkar gelditu da eta azaldu nai genizuke, irakurle, zer ustetan geran. Maizago argitara eman nai genduke EGAN: maizago, ugariago eta ornituago. Eta biziakin ari geran ezkerro eta darabilgun izkuntza ere izkuntza bizia den ezkerro, gaiak ere biziak, gaurkoak, nai genituzke. Sarriegi gertatzen baita azken-aldi onetan euskerak, olakoak erabilliaz bere trebetasuna erakutsi bearrean, bere eritasun eta makurrak dituela beti aotan, guziok ezagutzen ditugun zenbait pertsona mintsuk bezala. Eta beldur gera ez ote den ori biderik egokiena izango maiteen dutenak ere aspererazteko.

Kalera begira ari nai dugu, baserrira begira baiño geiago. Eta, kalean, gure gisako ikasi edo erdi-ikasientzat. Zenbaitek uste izango du, bear

bada, ori baiño eginkizun bearragorik badagoela. Baliteke ala izatea, eztugu ukatzen. Eztagokigu, ordea, guri erabakitzen zein den bearren. Gere saillean ari nai dugu, ortarako egokiera eskura zaigun ezkerro, bes-tetan ari duenari eragozpenik jarri gabe ez ezik, asi dugun pixkarekin lagunduaz. Oiñarriak leenago dira tellatua baiño, egia, baiña tellaturik gabe etxe-barrena ta zimenduak berak ere usteldu egiten dira azkenean.

Askoren bearrean gerala badakigu. Indarrez kaxkar gera, eztugu iñork esan bearrik, eta etorritz urri. Eskerrik beroenaz artuko ditugu beraz, iñork bidali nai dizkigun idaz-lanak.

Hizkuntza bizi baten beharrei erantzuten ahalegindu, euskara garai-koago bat ondu, eta euskaraz landutako gaiak kaletartu, garaiko gizar-tean ere euskaraz bizi ahal izateko, euskara bizi ahal izateko. Horra, *Asmo berri*-aren muina edo muinetariko zenbait. Txillardegik asmo berri horrekin bat egingo du arras, hasieratik, eta bere ibilbide luzean eutsiko dio helburu horri.

Kontatzen du, 40ko hamarkadan Krutwig ezagutu zuenean Bilbon, hark jada tema bat zeukala: euskararen gradua jasotzea. Gure hizkuntzak derrigorrezkoa zuela batzea eta gaurkotzea. Euskara europartu, batu eta desbaserritu egin behar zela. Bestela, kitto ginela. Eta hasieran, ia bakar-dadean defendatzen zituen ideia haiek, 50eko hamarkadan pixkanaka euskaltzale mordo baten asmo izatera iritsi zirela (1994, 131-132. or.).

[...] zertan ari ginen gu, ikasle multzo hura, Bilbon 1950 inguru hartan?

Gauza bat nahi genuen, alde batetik euskara mintzabide, espresabide, mintzabide egoki bihurtzea. Eta ez hezurrik gabeko azal. Bai geure maila pertsonalean. Bai euskal gizartearenean.

Eta, beste alde batetik, txit intelektualak ziren gure kezkak; eta gure idoloak, ahal genuen mailan ulertuak, oso filosofikoak: Unamuno bera, Kierkegaard, Jaspers, Heidegger, Sciacca, Sartre, Camus, Marcel (Marcel batez ere Iñakiren ustez, katolikoena omen zelako)...

Gerratearen ondoko garai haiek, existentzialismoaren garaiak ziren. Eta gu giro hartako seme ginen, dudarik gabe (1994, 140. or.).

Txillardegiri irakurria diogu ondoko hau ere, 1948ko edo 1949ko udan “Mitxelena eta baita Urkijo ere Donostian ezagutu nituen, Vallejo hizkuntzalariak iberikoaren eta euskararen arteko harremanak aztertzeko antolatutako zituen hitzaldi batzuetan” (1996, 43. or.).

1950eko hamarkada amultsuen hastapenetan, beraz, Txillardegik bazuen *Eganeko* asmo berrien hazi izango ziren elementu desberdinen be-

rri. Elementu horiek laster egingo zuten topo, eta topo egiteaz gain, uzartu ere egingo ziren. Guztia Koldo Mitxelenak saritutako Txillardegiren idatzi batekin hasi zen:

Gipuzkoan bazegoen, Elizaren arrimuan gauzatua, OARGUI izeneko kultur erakunde bat (Organización Artístico-Recreativa de Guipúzcoa); Donostiako Getaria kalean kokatua. Eta horretaz baliatu ginen bilerak egiteko, euskarazko eskolak emateko, euskal sariketa apalak antolatzeke, eta abar.

Eta, hain zuzen ere, Oargui hartantxe jaso nuen nik, pozkariotan, euskaltzale bizieran barrena jaso dudan lehendabiziko saria. Sinbolikoa, noski. Azpimarratu beharrik ez, nik uste.

Kierkegaard-en hazia Unamuno-gan lore zeritzon lan haren aleak oro galdu ditut. Ez arrasto guztiak, halere; *Egan* aldizkariak (1955eko 5/6 alean, 76. orr.) idazlanaren berri ematen baitu. Badirudi 1955ean bertan izkiriatu nuela (urte hastapenean agian).

Tartean, dena dela, zazpi lan urteak (1948-1955) erreparatu behar dira, euskara ikasten emanak. Suzko mihien miraria, urrun!

26 urte nuen orduan, eta ingeniari karrera oraino bukatu gabea.

Negua Bilbon pasatzen nuenez, existentzialismoari buruzko saiakeratxo hura Bilbon bertan prestatu nuela segurta nezake, Gordoniz kaleko neure gelan preseski; eta Ekin taldearen sorkuntza betean ari ginelarik.

[...]

Oargui-ko sari hura jasota hilabete batzuetara, Antonio Arrue asteasuarrak (*Egan* aldizkarian eta Urkijo Mintegian Mitxelenaren lankide) lan bat euskaratzea proposatu zidan; eta gero *Egan*-en argitaratzea. Hautatutako lana hau izan zen: Alphonse Daudet-en *Aita Gaucher-en mixtela*. Ipuin laburra.

1955eko abenduan burutu nuen neure lana; eta 1956ko *Egan*-en (3/4, 44/49. orr.) argitara zen. Horra hor, inprimaki mailan bederen, nire “luma-bataioa”...

Hortik aurrera, eta gartzelara erori eta deserrira abiatu artean, aldiro idazten nuen *Egan*-en; eta, hori dela-ta, “colaborador” gisa agertzen naiz urte haietan aldizkariaren kontrazalean (1994, 140-142. or.).

Abian zen, beraz, euskal saiakeragile oparoenetariko izan dugunaren idazle ibilbide luzea, urte haietan belaun berriaren mezuarekin zetorren *Egan* aldizkariaren plazaratze berriarekin batera (1984, 30. or.).

ETA HAMAIKA IDATZI

Eganen argitaratutako lehen idatzia, Antonio Arrueren proposamen bat izan zela irakurri dugu, ipuin labur baten itzulpena: “Aita Gaucher’en mixtela” (*Egan* 2, 1956-03/04, 25-33).

Gerora ere Txillardegik egingo zituen itzulpen lanak, asko sinatu ga-beak dira eta zailak identifikatzen, baina *Jakineko* bilatzailean 46 lan ageri dira. Gutxi batzuk aipatzeko, adibidez, ikastoletako irakasleentzako itzulitako Célestin Freinet eta Rosa Sensat-en pedagogia liburuak, edota Albert Memmi-ren *Kolonizatuaren ezaugarria*.

Bigarren idatzia, ez zen itzulpen lan bat izan, garaian bogan zen eztabaida baten bueltako idatzi propio bat baizik: “Ez bat eta ez beste. Euskeraren auziari buruz” (*Egan* 3/4, 1956-05/08, 44-49).

Euskara “garbia” eta euskara “mordoiloa”ren arteko eztabaida latza zegoen euskaltzale bazterretan. Orduko abertzaleak, oro har, garbizaleak ziren; eta gazteok, edo gazte batzuk bederen, “garbizale” samar izanik ere, gehiegikerien kontrakoak ginen. [...] Horretara zetorren izenburua: Ez bat(a) eta ez beste(a)... Ez garbia, eta ez mordoiloa (1994, 145. or.).

Idatzi horrekin, Txillardegik bere ibilbidean gehien landu eta borrokatuko zuen gaia estreinatu zuen, euskararena, hizkuntzarena. Eta bere lanean zutabe ezinbesteko eta konstante bat izandako hizkuntzaren bueltako ikasketa, transmisioa, gogoeta eta garaian garaiko eztabaida eta aukeren bilaketa lana abiatu.

Euskal soziolinguistikaren aitzindaria euskara garbi eta mordoilo arteko eztabaidan estreinatu zen, beraz, eta eztabaida dikotomiko hura gainditu eta aurrera egiten lagunduko zuen jarrera bat sustatu zuen. Euskara batuaren historia egiterakoan aipatzen da oraindik idatzi hori, nahiz eta idatzi horretan “euskara batua” terminoa ez den aipatzen.

Egan aldizkarian argitaratutako hirugarren idatzia hurrengo hau izan zen: “Mendeurren oargarri bat. Buda Sakiamuni ta bere gaurkotasuna” (*Egan* 5/6, 1956-09/12, 94-98). Txillardegiren lanean pisu garrantzitsua duen beste gai batekin egiten dugu topo hemen, bere alderdi filosofiko espiritualarekin. Eta testu zehatz honetan, bere lehen idatzietan presentzia nabaria izan zuten, budismoaren eta Asiako filosofien inguruko interesarekin.

Txillardegik kontatuta dakigu, bere Bilboko lehen urte haietan, ordurako budista zen Krutwig-en bitartez hasi zela budismoa ezagutzen, eta

ondoren egindako beste laguntasun batek azkartu zuela interes hori. Nahiz eta, garaian, giroan ere bazegoen joera horiekiko jakin-mina eta gertutasuna.

1956ko abuztuan Budha-ri buruzko artikulu luze bat idatzi nuen. [...] Budista xamarra nintzen garai hartan; Peru Leartzako nobelan argiro ikus daitekeenez.

Apur bat moda ere bazen: Ferrol-en laguntasun handia egin nuen López Encinas izeneko ingeniari erdi-budista batekin... Ez zen Krutwig bakarra... Bidenabar esateko: budismoarena ez da moda-kontua. Unamuno eta Budha ez daude elkarrengandik urrun (1994, 142. or.).

Honela dio hizpide dugun artikuluaren bukaeran:

Beste zio bat ikusten dut nik: nolabait bederik, larri-miña maite duela gizonak. Arimaren oñarri bat da, alegia, betikotasun-egarria; baña, guri ulerkaitza irudituagatik ere, larrimiñerako joera bat dugu errailetan finkatuta, masokismo-giroren bat bezelakoa.

Auxe omen da Dostoiewky'ren ezkutuki nagusia, ta bere nobela illezkorrara egin duena; auxe askoren melodrama ikusi ta senti-naia, ta eriotzaz itzegiteko joera garbia; auxe da ere Sartre, S. de Beauvoir eta Camus'en arrakasta ta entzutearen zioa; ta onetxek azalduko luke, nere ustez, Buda'ren gaurkotasun bizia.

Alderdi filosofiko espiritual honek aurpegi anitzak ditu Txillardegiren ibilbidean eta hala idatzietan ere: budismoa, erlijioaren bueltako gogoeta, existentzialismoa, existentzialismoa eta budismoa horren gertu sumatzea, materialismo eta zientismo hutsari kritika, bizitza eta heriotzari buruzko gogoeta...

Txillardegi ez zen gizon tekniko-zientifiko huts bat, inondik inora. Gizatasunaren alderdi desberdinak interesatzen zitzaizkion, eta alderdi horiek batu eta gizatasunaren ulerkerazabalago eta orohartzailleago bat landu zuen bere idatzietan.

Laugarren idatzia: "Fulton Sheen. *Religión sin Dios*" (*Egan* 5/6, 1956-09/12, 155-157), izenburuan bertan aipatzen den liburuaren kritika bat da. Liburua aurkeztu, nondik norakoak labur azaldu eta "baña" batzuk jartzen dizkio Txillardegik egileari, tomismoarekin loturiko "baña" batzuk.

Galgarri deritzagu Elizan nabaitzen den joera bati: erdi-dogma bat bihurtu da tomismoa. Badakigu ezetz, ori ezin gerta ditekela; eta filosofian, Egiatik baztertu arte beñipein, nai-ta-ezko onarkizunik ez duela kris-

tauak. Bañan oinbeste mendetan zear “betiere-ko filosofia”, ta Elizaren “filosofia ofiziala” tomismoa izan dela-ta, badirudi onen filosofiaren aurka joateko, kristautasuna galdu ta irten-edo bear dela Eliza beretik (1956, 156. or.).

Kristautasunak gerraoste hurbilean euskal gizartean izan zuen presentzia absolutua kontuan hartuta, eta horregatixe bakarrik ere, nahitaezkoa litzateke Txillardegiren pentsamenduaz jarduterakoan garaiko kristautasun haren itzal eskergaz hitz egitea. Kondizionamendu historiko-sozial hori baino haratago, ordea, kristautasunaz, erlijioez eta oro har sinesmenez sakonki arduraturiko autorea izan zen. Urte haietako idatzietan ez ezik ondorengo bere lan ugarietan ere gai horiekiko gogoetak ez ziren itzali, nabarmena izan arren, gai hauen bueltan, 50eko azken urteetako eta 60ko hastapenetako bere idatzien eta ondorengoko 70aren birako gai horiexen inguruko izkribuen artean dagoen aldaketa, garapena eta are kasu batzuetan saltoa.

Aipatu, testu honen garaiko testuingurua hobeto ulertzearren, gerraostean espainiar Estatuko katolizismo ofizialak neotomismo jarrera itxi eta atzerakoi bat hartu eta inposatu zuela. Horrela, ordura arteko hainbat joera sustraitik moztuz, maila teologikoan atzerapauso esanguratsu bat suposatuz, eta Europako hainbat teologia ildo berritzailearen kontrako bidean jarritz.

Bosgarren idatzian, “Donostia ta Antigua 1829’ean” (*Egan* 1/2, 1957-01/04, 52-57), Txillardegiren ohiko beste bi gai topatzen ditugu: historia eta toponimia, eta bien ezagutza eta berreskuratze ahaleginaren ezinbestekotasuna eta garrantzia. Gerora ere landuko zituen jakintzak dira biak ala biak, arroztutako herri batentzat nahitaezkoak eta presazkoak baitzitzazkion.

Seigarren idatzian Txillardegiren pentsamenduaren guztiz ezinbesteko oinarri bat topatzen dugu, existentzialismoa. Eta existentzialismoarekin batera garai hartako euskal existentzialista ugariren aita pontekoa, Unamuno. “Unamuno eragille. Urkijo-Mintegiko solas-aldia” (*Egan* 3/4, 1957-05/08, 170-177).

Aipatu dugu Oargui-ko sariketan Unamunori buruzko idatzi bat aurkeztu zuela Txillardegik. *Eganen* argitaratutako beste hau bere Unamunori buruzko bigarren idatzia izango zen, eta oraindik ere egile hau hartuko zuen hizpide zetozen urteetan, gutxienez beste hiru idatzitan. Izan ere, Txillardegiren lana eta pentsamendua guztiz markatuko zituen

pentsamendu ildoan existentzialismoa izan zen. Existentzialismoa zenbait autoreren pentsamendua baino haratago, jarrera bat izan zen, garai baten filosofia. Kriaren filosofia. Eta existentzialismoaren lehen zantzuak eta hastapeneko irakurgaiak Unamunoren topatu zituzten Txillardegiren bezala, garaiko beste ugariak.

Txillardegiren irakurtzen diogu:

1957ko martxoaren 28an, neure bizian lehenengo aldiz, hitzaldi bat eman nuen euskaraz, Donostiako Diputazioan [...]. Unamuno euskal herritarra gorroto banuen ere, Unamuno idazlea benetan miresten bainuen (1994, 142. or.).

Honela dio garaiko *Eganeko* idatziaren amaieran:

Batzutan herejea degu Unamuno, bai. Baña, zer dira inguratzen gaituzten gaikoi amurratu oiek? Zer dira lagun-urkoarekiko maitasunaz arrastorik ez dakitenak? Ta beren etekiñei baizik begiratzen ez duten oiek, zer dira? Herejeak baño kondenagarriagoak ez al dira kristautasunarentzat? Gaur berekoikeria nagusi dala-ta, zer ote da txarrago?

“Españan ez dago herejerik zion Unamuno’k federik ez dagoelako.” Eta ez al da egia?

Materialismoak josita gaude. Ta au galdetzen dizuet: Unamuno kaltegarri izan ba diteke, zer da gure giro gaikoi nazkagarri au?

Unamuno ezagutu duenak ez dauka aaztuzerik, eta alde batera ala bestera jotzen du. Astindu egiten du, gogor, eta ez dago geroztik txatxukeritan ibiltzerik. Arima-gosea ixiotzen du, dirukeria ondatzen du, ta berari eskerrak arkitu degu askok gure burua.

Eta, au esanda, eskierki agintzen dizuet au, kontutan ar dezazuten : naiago dedala nik Unamuno eragillea, bere akatsak eta guzti, beñere kezkatu ez diran sasi zentzudun berekoi guziak baño (1957, 177. or.).

Aipagai ditugun idatzietako zazpigarrenari helduz, askotan aipatzen den Txillardegiren aitzindaritzak aipatu nahiko nuke. Alegia, Txillardegiz hitz egiterakoan askotan aipatzen den gai eta alor askotan berak jokatu zuen bide-urratzailetza, euskal gizartera planteamendu berritzaileak ekartzeko bere gaitasuna eta ausardia.

Bada, aitzindaritzak horren adibide ezin egokiagoa da zazpigarren idatzia: “Orangutanen ugartea” (*Egan* 5/6, 1957-09/12, 289-295).

Txillardegiren berak honela kontatu zuen liburu desberdinetan:

Gizakiaren gizatasuna azal mehe bat baizik ez dela erakutsi nahi izan nuen aspaldiko ipuin horretan. Ikusten denez, kezka zientifikoak nituen, ipuin hori 57an idatzia baita. Joxe Azurmendiren *Gizona abere hutsa* da kezka antzekoetan funtsatzen da (1996, 143. or.).

Beti sinbolismo filosofikoaren ildotik, geroago ere berrargitaratu izan den ipuin adierazgarri bat izkiriatu nuen: *Orangutanen ugartea*. Hau literatur lanekin sailkatzekoa da, saiakera laburren multzoan; nahiz kezka hori ia-ia metafisikoa izan (1994, 142. or.).

Eta Markos Zapiaini bere *Txillardegia eta ziminoa* (Susa, 2007) liburuan ondoko datu interesgarri eta guztiz aintzat hartzeko hau irakurtzen diogu, erraz ulertuko duzue jarraian, testu honen aitzindaritzaz aipatu dudanean, zertaz ari nintzen:

Txillardegiri beti izan zaio kezka-bide, eta liluratu egin du, gizakiaren eta ziminoaren arteko muga lausoak, eta nahasketak. Ondorio larriak ere atera ditu gogoetotatik: arimaren hilezkortasunaren ezina, besteak beste. [...]

Hara Txillardegiren lehen narrazioa, B serieko film bikain horietako bat izan zitekeena, benetan iraultzailea, Jesukristo erdi orangutan txundigarri horrekin. Kontuan hartu, berbarako, *Planet of the Apes* filma (Ziminoen planeta) 1967koa dela, eta 1963koa Pierre Boulle-ren *La planète des singes* nobela (*Txillardegia eta ziminoa*, Susa, 2007, 27, 29. or.).

Zortzigarrena: “Betikoaz agian” (*Egan* 1/2, 1958-01/04, 43-47). “1958an astronomiari buruzko artikulu filosofiko eta luzeska bat idatzi nuen: *Betikoaz agian*” (1994, 142. or.).

Astronomiaren gaia beste gai kuttun bat da Txillardegiren gaitegian. Bere zaletasun eta ikasketa iturri nabarmena zuen diziplina hori, eta bukaeraraino gorde zuen gai horiekiko jakin-mina eta jakintza horiek zabaltzeko grina, oso idatzi interesgarri eta iradokitzaileak onduz. Konklusioa baina 1958an eta gerora ere bat eta bera izan ohi zen:

Astronomiatik nik gauza bat ondorioztatzen dut: ez dakigula ezer, ez dugula unibertsoa ezagutzen. Apaltasuna da ateratzen dudana ondorio bakarra. Beste gutzia harrokeria hutsa iruditzen zait. Nik ez dut federik. Ez dakit, agnostikoa naiz eta kito. (1996, 143. or.).

Bederatzigarrena, berriz ere hizkuntzaren auzira buelta: “Piarres gaixoaren pasadizuak” (*Egan* 3/6, 1958-05/12, 162-164).

Baina idazle sasi-filosofoaren kezka horiek gauza nabarmena izanik ere, ez ziren txikiagoak euskararen etorkizunari buruz edoskitzen nituen

kezkak. Batzuetan literatur iruditan disimulaturik (ikus *Piarres gaixoaren pasadizuak*) (1994, 144. or.).

Piarres gaixoa (euskara) eri dago, eta inork ez du asmatzen zer duen eta nola sendatu. Eta hala, lagin bat ekartzearren:

Gaizkiago jarri zan Piarres, esan bearrik ez dago.

Ez ori bakarrik. Istillu ikaragarriak sortzen ziran erri artan Piarres'en eritasuna zala-ta. Sesio zaratatsuak, kolpatzeak, eztabaida eroak, eguneroko gertaera ziran. Jendea, gañera, bere iritzietan finkatu zan, tematu zan. Eta batzuk "ezueri-zale" ziran, eta beste batzuek berriz "etika-zale". Baña norañoakoak!

Mikaztu egin zan jendea, izugarri samindu arte. Erri artan etzegoen gorrotoa besterik. Aaztu ere ziran, nere ustez Piarres gizajoaz. Iñor etzebillen Piarres'en alde. Danak, au bai, alkarren kontra.

Eta au gogorra zan, itsusi eta atsekabea batez ere. Ots pakeak egin bear ziran. "Gozaiturri" k zion bezela etzan zer asarreturik: leia guziak onak ziran. Bere itzak berak erabilliz "bide asko dira gure Piarres indartzeko, eta ez gaitezen orren ertsiak izan gure iritzietan. Joera guziak, borondate onez lanegin ezkerro, Piarres jasotzeko onak izango dira."

Eta Piarres geroz ta okerrago, noski... Ikustekoa zan bere bizimoldea. Egun batean asko jaten zuen, urrengoan ezer ez; gaur oean, biar mendizale; asteazkenean legatza, ostegunean barur... Gizajoa. (1958, 163-164. or.).

Ipuinaren amaiera, eta Piarres-en patua jakin nahi duenak, badaki nora jo. Bukaera originala eman zion idatzi honi Txillardegik.

Hamargarren idatzia: "Lekuko bikain bat hil da" (*Egan* 1/2, 1960-01/04, 52-58).

Eta 1960an, bigarren aldiz gartzelara joan baino lehentxeago: "Lekuko bikain bat il da"; hil berri zen Albert Camus frantsez-algeriar idazle famatuari buruz. Berau ere, irakurleak badakikeenez, existentzialista, baina Sartreren etsai ideia politikoen alorrean (1994, 142. or.).

Krisian murgildutako gerraostean iturri eta eredu inportante bat izan zen Camus eta bereziki bere *gizaki erreboltatua* edo *matxinoa*. Ezin hobeto azaltzen du Azurmendik bere *Oraingo gazte eroak* liburuan (Luma liburuak, 1998) Camus-en esanahia belaunaldi honentzat:

Camus izan zen gu guztion maisu handi bat urte haietako literaturan hain zuzen. [...] Garai hartako izpirituaren espresio bat hartzekotan,

bada-hezi eta eratu gaituena, guretzat “liberazio” bat signifikatuz. (Sartre edo beste asko ezertan gutxietsi gabe-Unamuno bera ere!) [...] kontzientzia maisu miretsi eta maitatu bat izan zen gerraondoko gazte-riarentzat. [...] gizatasun paregabea goratuz, ideologiaren eta alderdien gainetik beti “gizonaren eskubideen alde” (Arestik berea egin eta gogotik erabiliko duen espresioa zen hau; eta ez da esamolde batere marxista).

[...] Camusen obran, etxean eztabaidatzerik ez zegoen ideia guztiak aurkitzen ziren, misterio gabe lasai-lasai azaldu eta jorratuta: frankismoaren kritikarekin, komunismoaren kritikarekin, demokraziaren kritikarekin, dena libertate freskoenez. [...] Demokrazia, iraultza, bortxa: gaintxurituz gabe eta santukeria gabe erabiltzen ziren problema guztiak, eta ez zen ematen eskolako soluzio bat, arazo bakoitzaren errezeta modura, baina izpiritu bat irakasten zen orohar eta bizitzaren filosofia bat –“inolako metafisikarik gabe, inolako sineskerarik” nahasteke: doktrinismoaren arrastorik ez– arlo guztietan bakoitzak nola ibili jakiteko. Soluzioa ez dakigu. Dakigun bakarra da, zein izpiriturekin beti jokatu. *L’homme révolté*, 1951 (gaztelaniaz irakurri nahi zuenak Argentinatik lortzen zuen kontrabandoan) tribunal aurrera deitzen dira XX. mendeko desastreetara ekarri duten ideologia eta Eliza eta utopia denak, denak berdin kondenatuak uzteko. Liburu hau Frantziako Iraultzaz gerozko pentsamendu europarraren epaiketa bat da. [...] Moderniaren kritika erradikal bat (Azurmendi, 1998, 34-35, 41. or.).

Hamaikagarren eta azken artikulua: “Denborari buruz” (*Egan* 1/6, 1968-01/12, 53-79), adibide oso egokia da Txillardegiren beste alderdi bat aipatzeko, zientziaren dibulgatzaile multidiziplinarrarena.

Txillardegiren luman ezkutaezina da bulkada hori. Hasierako urteetatik hasita, jakintza desberdinen dibulgazio lan eskerga egin zuen, zientzia jakintzen bozgorailu nekaezina izanez. Bere idatzietan, antropologia, etnografia, linguistika, soziologia, soziolinguistika, psikologia, literatura, teologia, filosofia, biologia, astronomia, matematika, fisika eta abarretako ekarpenak euskarara ekarriak ditugu, garaiko zientzia eta jakintza arlo desberdinen ezagutzak eta auziak euskarara ekartzeko ahalegin gogoangarri bat osatuz.

Dagokigun artikulua zehatz honetan, Einstein-en Erlatibitatearen Teoria azaltzen du Txillardegik, Euskal Herrian teoria honen inguruan dauden ezjakintasuna nolabait osatu nahian:

Hauxe da larriena, hobe. Errelatibitatea 1967-an ez ezagutzea, Fisika’ri buruz ezer ez jakitea baita; eta filosofiari buruz, batzuk zernahi esana-

gatik ere, iritzi funtsezko bat ematea arras eziña. Egiaren egarria duten guziek, Einstein'en teoriak ikasi behar dituzte; eta egiten ez badute, «zientzizale» hitza maiz erabillirik ere, jakintzari buruz eta egiari buruz beren ezteusa eta hurrikeria erakutsiko dituzte (1968, 55. or.).

Horiexek, bada, Txillardegiren *Egan* aldizkariko hamaika artikuluak. Izkribuok 1954ko "Asmo berri" haiek indartu nahian idatziak izan zirela agerikoa da. Proiektu kultural kolektibo berritzaile baten aldeko ahaleginaren erakusgarri onak dira. Eta horretaz gain, maila pertsonalagoan, garai haietako Txillardegiren kezka intelektualak nolakoak ziren ederki erakusten dituzte. Hizkuntzari eta zehazki euskarari lotutako lanak, filosofiaren mugan dauden gai zientifikoak, kezka filosofikoak, erlijioaren bueltako gogoetak, garaiko intelektualen aipamenak, astronomia, historia, toponimia... Txillardegiren ondorengo urteetako idatzietan agertuko ziren gaiak hortxe ageri dira goiztiar. Eta bere bizitzan zehar onduko zuen lanaren zabaleroa, aberastasuna eta eklektikotasuna sumatzen da jada. Hor dago.

Aipagai izan ditugun urteak, izan ere, ez dira nolana hikoak. Txillardegiri berak 1956-1968 sasoiari, euskal mundura belaun berri bat sortu eta hazkunde isilean abiatzen den garaia zeritzon (1984, 23. or.). Aurreko urteetan, 1952/1953tik aurrera bizi den etsipen osoari aurre egin nahian prestatzen hasia zen kinkaldi politiko eta kulturalaren plazaratzea (1984, 35. or.).

Gaztedi berria, hazaldia, gerraosteko belaunaldia... ohiko terminologia da euskal letretan 50eko bukaeran eta 60ko urteetan Euskal Herrian jazotako fenomeno soziologiko-politiko-kultural esanguratsuari erreferentzia egiteko. Eta autore batetik bestera edo idatzi batetik bestera adierazlea aldatu arren, funtsean guztiek adierazi nahi dutena hasiera berri bat da. Aurrekoarekin hautsi eta euskal mundura aldaketa sakon eta esanguratsuak ekarriko dituen denbora berri baten esnatzea.

ETA ASMO ZAHAR-BERRI BAT, FALTA DEN AITORTZA

Egan aldizkarian Txillardegiren hamaika idatzi hauez gain, Txillardegiz hitz egiten duten beste lau idatzi daude. Urteka ordenatuta hauek:

- Mitxelena, Koldo: "J. L. Alvarez Enparantza (Txillardegia), *Leturiaren egunkari ezkutua*", *Egan* 3/4, 1957-05/08, 225-226.
- Villasante, Luis: "Leturia-ren Egunkari Ezkutua", *Egan* 5/6, 1957-09/12, 328-332.

- Mitxelena, Koldo: ““Txillardegi” (Jose Luis Alvarez Enparantzeta). *PERU LEARTZA’KO*”, *Egan* 1/2, 1960-01/04, 101-106.
- Rodriguez, Fito: “Axularren galdegiteak eta Materraren ihar-despenak... (edo Mitxelenaren eta Txillardegiren arteko harremanak)”, *Egan* 1/2, 2015, 183-210.

Lehenengo hirurak hizpide izan dugun garaiazen lekuko zaizkigu. Artikulu honetan aipatu ez ditugun Txillardegiren orduko *Leturiaren egunkari ezkutua* eta *Peru Leartzako* dituzte gaitzat, eta garaian, bi liburu horiei egindako iruzkinak dira.

Hiru idatziek eta bi egileek Txillardegiren garrantzia eta bere lanen indarra eta berritasuna goratzen dituzte, nahiz eta edukiarekin ez etorri bat, edota edukia norbere egitea ezinezko izan. Mitxelenarentzat eleberri haiek Euskal Herri berri bat azalarazi zuten, euskal letrak mami berriz bete. Euskararentzat nahi zuten asmo berri haiekin guztiz bat zetozen.

Laugarren idatziak, aldiz, data eta izenburutik irakurleak sumatuko zuen moduan, beste izaera bat du, beste kontu batzuk dakartza, eta Txillardegiren eta Mitxelenaren arteko harremana kontatzeaz gain, beste asmo nagusi bat ere badu, berria bezain zaharra den asmo bat. Txillardegiri merezi zaion eta euskal gizarteak zor diogun aitortza egitearena, hain justu. Fito Rodriguezek eta beste hainbatek aspalditik daramaten aldarrikapena.

Asmo hori berria bezain zaharra dela diot. Zaharra, bizi zela ere, bazterkeria eta ostrazismoa ezagutu zituelako Txillardegik. Berearen tainako lana eta ekarpena egin duen pertsona batekin inondik inora onartu ezin den tapatu, ezabatu, gutxieste nahia. Zergatia: arrazoi politikoak.

Berria ere bada baina, gaurkotasunik galdu ez duen neurrian, eta oraindik ere garaikoa zaigun heinean. 10. urteurrenara iritsi garen honetan oraindik aitortze horren falta seinalatu, aldarrikatu eta exijitu beharrean gabiltzalako. Zergatia: arrazoi politikoak.

Txillardegiren figura eta lanaren garrantzia zabaldu, ezagutarazi, eta gizarte gisa gogoan gorde behar ditugu, besteak beste hau guztia zaigulako:

- XX. mendeko bigarren erdiko euskal intelektual garrantzitsuenetako bat.

- 56ko belaunaldiko kidea.
- Euskara batuaren egile eta eragilea.
- Euskal soziolinguistikaren aitzindaria.
- Lehen euskal eleberri modernoaren egilea.
- ETA mugimenduaren sortzaileetako bat.
- Politikari abertzale eta ezkertiarra.

Txillardegiz ahaztea, zenbaitek nahiko luketen bezala, gure historia hurbilaz ahaztea da. Txillardegi tapatu, ezabatu eta gutxiestea, gure historia hurbila eta gizarte honek oraindik dituen korapilo, eginbide eta behar ugari tapatu, ezabatu, gutxietsi eta are, gezurtatzea.

Txillardegi gure oroimen kolektiboan beharrezko zutabe bat zaigu, geure buruei tranpa egin nahi ez baldin badiegu, eta kulturalki garena baino pobreago geratu nahi ez badugu. Horretarako eta horregatik, gizarte gisa Txillardegiri egin beharreko aitortza oraindik ere falta da.

Asmo berrien bila joan ahal izateko, lehenik burutu gabe ditugun asmoei eutsi eta erantzutea tokatzen da.

Bibliografia

- Agirre, Joxean (1996). *Hitza hitz Txillardegirekin solasean*. Donostia: Elkar.
- Txillardegi (1984). *Euskal kulturaren zapalketa 1956-1981*. Donostia: Elkar; AEK.
- Txillardegi (1994). *Euskal Herria Helburu*. Tafalla: Txalaparta.